

Jaume III de Mallorca (1324-1343), veritable creador del florí català

M. CRUSAFONT I SABATER

Als darrers anys la numismàtica catalana s'ha vist notablement enriquida amb nombroses descobertes importants.

La sèrie carolíngia s'ha vist acrescudada amb les troballes del diner de Roda de Carlemany¹ i de l'òbol barceloní de Carles el Calb.² La comtal de Barcelona, amb els diners de Berenguer Ramon I³ i Ramon Berenguer I⁴ així com el quart tipus de mancús d'or, atribuïble al moneder Bonhom.⁵ Girona ha vist ampliada la seva sèrie amb els nous diners de la Verge trobats a Orrius⁶ i l'òbol amb effigie,⁷ Empúries amb el magnífic diner heràldic de Ponç Huc III,⁸

1. M. CRUSAFONT. «Tipo inédito de Carlomagno de la ceca de Roda.» *Acta Numismática* 13. Barcelona, 1983, pp. 125-136.

2. M. CRUSAFONT. «Nou tipus carolíngi de Barcelona de Carles el Calb. El diner de Barcelona fins a R. Berenguer I.» *II Simposi Numismàtic de Barcelona*. Barcelona, 1980, pp. 47-56. Un segon exemplar fou publicat a, M. CRUSAFONT. *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*. Madrid, 1982, núm. 7, p. 153. Quan ens referirem a monedes catalogades en aquest llibre abreujaem la cita indicant entre parèntesi Crus seguit del número corresponent a la peça referenciada.

3. A. M. BALAGUER, M. CRUSAFONT. «Els diners de Berenguer Ramon I (1018-1035). Una important troballa en els límits del Vallès.» *Arrahona* 13. Sabadell, 1982. L'estudi global de la troballa fou publicat a: A. M. BALAGUER, M. CRUSAFONT. *Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals d'Orrius*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya 2. Dep. de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1983.

4. M. CRUSAFONT. «Nou diner de Barcelona. Atribució a R. Berenguer I.» *Acta Numismàtica* VI. Barcelona, 1976, pp. 131-139. Nous exemplars publicats a M. Crusafont. «Nou tipus carolíngi.» Op. cit.

5. A. M. BALAGUER. «Primeres conclusions en l'estudi de la moneda catalana comtal.» *I Simposi Numismàtic de Barcelona*. Barcelona, 1979. Vol. II, pp. 297-330.

6. A. M. BALAGUER, M. CRUSAFONT. *Estudi preliminar...* op. cit.

7. M. CRUSAFONT. *Numismàtica...* op. cit. núm. 28.

8. A. M. BALAGUER. «Reconsideració de l'amonetatge del comtat d'Empúries en base a un tipus inèdit atribuït a Ponç Huc III.» *Acta Numismàtica* 14. Barcelona, 1984, pp. 191-214, vid. també A. M. BALAGUER. «El diner heràldic de Ponç Huc III», dins aquesta mateixa *Acta Numismàtica*.

Urgell i el Rosselló amb els òbols de Ponç de Cabrera⁹ i de Gausfred II.¹⁰ Podríem encara afegir altres varietats i tipus, tan comtals com locals. La sèrie reial ha pogut també afegir nombroses descobertes, com ara els òbols perpinyanesos de Joan II¹¹ i el d'Alfons IV de la primera emissió,¹² el mig ral mallorquí d'escudets de Martí l'Humà,¹³ el mig ral sard heràldic de Ferran II¹⁴ o l'extraordinària peça de deu ducats de Saragossa de Ferran el Catòlic.¹⁵

Potser la sèrie més afavorida per les noves descobertes ha estat però la del florí. Després de la felicitosa identificació dels florins de Pere de Portugal¹⁶ aparegueren, en pocs anys, el mai cregut florí de Girona de Joan II,¹⁷ el florí perpinyanès d'Alfons IV amb marca d'estrella¹⁸ i el sensacional florí barceloní d'Enric de Castella.¹⁹

El florí ha merescut també creixent atenció aquests darrers anys. F. Mateu i Llopis i F. X. Calicó li dedicaren monografies²⁰ i a Acta Numismàtica aparegueren diferents articles sobre aspectes concrets.²¹ F. Mateu i Llopis aportà nombrosa documentació nova i definitius aclariments sobre el florí valencià. Ens cal, però, reparar una petita injustícia històrica. F. X. Calicó qualifica com «el gran descubrimiento del doctor Mateu y Llopis»²² l'aclariment que aquest autor fa respecte als florins mallorquins a nom de Martí, però batuts en els regnats següents de Ferran I i Alfons IV.²³ En realitat el descobriment de l'emissió de florins a nom de Martí en regnats posteriors no es deu pas a Mateu i Llopis l'any 1937 sinó a Alvar Campaner l'any 1879. Efectivament, en aquesta data el gran numismàtic mallorquí va publicar un article titulat «Algunas noticias sobre el florín de Aragón, especialmente el acuñado

9. M. CRUSAFONT, A. M. BALAGUER, I. PUIG. «Els comtats catalans, les seves encunyacions i àrees d'influència. Corpus.» *I Simposi Numismàtic de Barcelona*. Barcelona, 1979; vol. I, pp. 377-508.

10. C. SERAFINI. *Esplorazioni sotto la Confessione di S. Pietro in Vaticano*. Appendice Numismàtica di Vaticano, 1981. Vol. II, pp. 225-245. La peça ha estat republicada a Crus-85.

11. J. VILARET. «L'òbol del Rosselló de Joan II.» *Acta Numismàtica* 14, pp. 223-226.

12. Publicat erròniament en diferents ocasions, per exemple Crus-415, on el creiem una emissió sarda ha estat aclarit definitivament a M. CRUSAFONT. «Vellon de Alfonso Magnánimo: ¿Cagliari o Perpinyà?» *Quaderni Ticinesi di Numismàtica e Antichità Classiche*. XII. Lugano, 1983, pp. 277-288.

13. M. CRUSAFONT. *La moneda, mirall de la història*. Sabadell, 1983. Opuscle exposició sense paginació.

14. M. CRUSAFONT. *Numismàtica*, op. cit, núm. 617.

15. A. M. BALAGUER. «La moneda de oro del Reino de Aragón en las Edades Media y Moderna.» *La moneda aragonesa*. Saragossa, 1982. Vid. també una ampliació del tema publicat per l'autor amb el mateix títol a *Acta Numismàtica* 13. Barcelona, 1983, pp. 137-165.

16. F. X. CALICÓ. *Florines de Aragón*. Barcelona, 1966, p. 98. Tipus PETRUS REX.

17. A. M. BALAGUER, M. CRUSAFONT. «Redescoberta del florí de Girona.» *I Simposi Numismàtic de Barcelona*. Barcelona, 1979. vol. II, pp. 401-406.

18. J. VILARET. «Un florí perpinyanès d'Alfons IV amb símbol monetari d'estrella.» *Acta Numismàtica* IX. Barcelona, 1979, pp. 151-153.

19. M. CRUSAFONT. «El florín de Enrique IV de Castilla como soberano de Catalunya. Descubrimiento de una moneda esperada.» *IV Congreso Nacional de Numismática*. Alacant, 1980, vol. de Comunicaciones, pp. 287-301. Tiratge a part de *Numisma* 165-167, amb la mateixa paginació.

20. F. MATEU i LLOPIS. *El florí d'or d'Aragó*. València, 1937. F. X. CALICÓ. *Florines*, op. cit.

21. F. MATEU publicà monografies sobre els tallers de Mallorca (Acta IX), València (Acta VI), etc. V. LAFONT «Contribución a un Corpus des florins d'Aragon. Les florins du Musée Puig de Perpinyà.» *Acta Numismàtica* V. Barcelona, 1975, pp. 55-82.

22. *Florines*, op. cit., p. 13.

23. *El florí d'or...* op. cit., p. 40.

en Mallorca»²⁴ en base a les dades obtingudes al llarg de la preparació de la seva *Numismática Balear*,²⁵ llavors en premsa, i conclou:

«Existen florines de los que citamos con las marcas siguientes: 1) Un león y un toro. 2) Dos ramos o arbolillos. 3) Dos montecillos flordelizados. 4) Dos perros. Ahora bien, estas contraseñas que no son de ninguno de los Maestros de la zeca de los reinados de Juan I y Martín se hallan en las monedas mallorquinas, la primera en el reinado de Fernando I y principios del de Alfonso V y las otras en el del segundo de estos monarcas. Ante esta especie de anacronismo que necesariamente debe tener una explicación muy sencilla, es preferible, en nuestro sentir, creer que siguieron labrándose los florines a nombre de Martín en los dos reinados siguientes...»²⁶

Mateu, que no conegué aquest treball de Campaner²⁷ arribà a semblants conclusions en la que cal, en tot cas, qualificar de redescoberta.

Darrerament hem tingut ocasió d'ocupar-nos dels florins a la nostra *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*²⁸ i hem pogut també aclarir alguns aspectes, sobretot pel que fa al regnat de Pere III. Bàsicament són els següents: 1) Establiment de l'existència de marques d'emissió en temps de Pere III i relació d'algunes d'aquestes marques amb l'heràldica dels arrendadors i moneders. 2) Identificació de les marques espasa i cap de moro com a perpinyanes de Pere Blan i Perpinyà Blan respectivament. 3) Hipòtesi que la major part de les marques de gran raresa siguin també de Perpinyà. Ens referim a les de lluna, A gòtica, roca, rosa d'anells, B, escut triangular, creu, dues torres. El criteri per a comprovar la veracitat d'aquesta hipòtesi ha d'ésser l'alta llei d'aquests florins, que fins al moment només hem pogut comprovar en el de marca roca. 4) Atribució de la marca torre, fins ara donada a Tortosa, a València en base a la primitiva heràldica de la ciutat i a les troballes. Hipòtesi que també sigui valenciana la marca escudet en cairó amb armes catalanes. Per als altres regnats poguérem aclarir bàsicament el següent: 1) l'heràldica personal de Desplà fou un escac en cairó i per tant el cairó tallat en aspa pot ésser una senzilla simplificació d'aquesta marca. 2) Identificació de la marca estrella com a pròpia del tresorer Sarcola actuant el 1427. 3) Aclariment de la suposada marca llop del regnat de Joan II, identificant-la amb el gos de Descatllar i, per tant, fi dels florins a nom de Martí en el regnat del Magnànim, amb aportació d'un florí inèdit ja a nom d'Alfons i amb marques de Sarcola.

Tenim avui la satisfacció de comprovar que els autors que ens mereixen respecte han acceptat les nostres conclusions.²⁹

24. Fou publicat a *Almanaque del Ysleño* de 1879, pp. 153-164.

25. Palma de Mallorca, 1879.

26. Agraïm de tot cor al Rvd. P. Gaspar Munar de Randa les facilitats obtingudes per a l'estudi del monetari del Monestir de la Real i de la seva riquíssima biblioteca de tema mallorquí on poguérem localitzar aquesta i altres publicacions.

27. Altrament no hauria afirmat: «En Campaner exclou els florins del seu llibre i d'un altre els documentava, sense proposar-s'ho, en identificar els senyals de les monedes mallorquines estrictes. Calia aprofitar els materials del gran numismàtic mallorquí.» (*El florí d'or...* op. cit., p. 37). D'altra banda tampoc el cita en aquest treball ni en la seva *bibliografía de la Historia Monetaria de España*. Madrid, 1958.

28. Op. cit., vid. pp. 86-91, 92-93, 98-100, 106-107, 109-111, 118-119, 120-121, 126, 127.

29. Vegeu, per exemple el recent de R. ARROYO ILERA. *Les monedes valencianes*. València, 1984.

Restava encara molta tasca a fer, tant en el recull de materials com en el de l'estudi i aclariment de les nombroses emissions mallorquines, amb moltes marques pendents d'identificació. Per aquestes raons escollírem el tema del florí per a la I Trobada d'Estudis Numismàtics organitzada per la Asociación Numismática Española amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics i que es realitzà l'any 1983. Els treballs publicats permeten l'adició de nombrosos tipus i variants noves,³⁰ la recopilació de dades de moltíssims florins que serviran de base per a un futur Corpus, amb un millor coneixement de l'evidència numismàtica i els graus de raresa³¹ i també de la circulació del florí en base a l'estudi de les troballes.³²

Ens cal finalment advertir sobre l'existència d'estudis poc seriosos aparèguts amb posterioritat³³ i als quals probablement no val la pena de parlar. Convé, això sí, aclarir que la descripció del pretès quart de florí de Joan I no té cap base perquè parteix d'un exemplar retallat que pot ésser perfectament de Pere III i que les consideracions sobre la falsetat dels florins només pel fet que siguin curts de pes són completament arbitràries un cop conegut i àmpliament documentat el problema del retallat d'aquestes peces que conduí en temps de Martí l'Humà a la creació dels ponderals de florí. També hem d'advertir que no es té cap constància que Renat d'Anjou hagués batut florins ni tampoc de l'existència a Mallorca d'una marca de mitges llunes per als florins i menys encara per a Comelles que marcà probablement amb ramelletes o llirs. Igualment resulta poc fonamentat l'intent de separar els florins de Martí i Alfons atenent la presència de marques a l'anvers i revers o bé només al revers. Si bé és cert que la major part dels florins clarament atribuïbles a Alfons tenen marques només al revers, també ho és que el florí dels bous sols, per exemple, la major part dels exemplars del qual han d'ésser indubtablement de Martí, té les marques només al revers i que a la plata d'Alfons trobem marques al revers en moltes peces, però també n'hi ha amb marques a anvers i revers com per exemple el ral amb marques lleó bou (Crus-400A) o el mig ral amb puig cimad de llir (Crus-401F). És evident doncs que aquestes solucions purament mecanicistes i fàcils tenen poca versemblança. No hi ha més remei que estudiar noves troballes i sobretot aprofundir en el significat de les marques per a desentrallar el seu significat i avançar així en les atribucions. Tota la resta, malgrat algun alt apadrinament en algun dels treballs comentats, no és més que frivolitat.

30. El conjunt de treballs presentats a la trobada foren publicats a *Gaceta Numismática* 72, Barcelona, 1984. Per a aportacions de peces inèdites vid. A. M. BALAGUER «Catàleg dels florins del Gabinet Numismàtic de Catalunya», F. CALICÓ «Los florines de oro del Archivo Calicó», R. COMAS «Collecció particular Rafael Comas».

31. Vegeu, P. R. ARRIOLS «Aportació a l'índex de raresa del florí», L. VILLARONGA, «Aportació dels florins de l'Arxiu Villaronga», així com els treballs de M. CRUSAFONT, S. DATZIRA, J. PELLICER, M. RUEDA, F. SAINZ VARONA i M. SOLER, publicats tots al núm. de *Gaceta Numismática* indicat.

32. A. M. BALAGUER. «La circulació del florí de la Corona Catalano-Aragonesa segons les troballes i les notícies documentals.» *Ibid.*

33. Ens referim als publicats per M. RUEDA, *Los florines del Museo Arqueológico Nacional*. Barcelona, 1984 i a la comunicació que el mateix autor féu al Simposi de Santarém. El primer treball conté, com a element molt valuós la catalogació del fons del M.A.N. Pel que fa al treball interpretatiu, vegeu el nostre comentari a la recensió que ferem a *Acta Numismática* 14, pp. 315-316. L'altre treball, tot pretenent treure conclusions sobre el conjunt de treballs de la I Trobada és absolutament intrascendent.

L'estat de la qüestió del florí resta doncs en el punt on el deixà la I Trobada d'Estudis Numismàtics i hem d'esperar que nous estudis seriosos, sempre tan necessaris, puguin fer-lo avançar.

Una important novetat podem però ara afegir a l'evidència fins avui coneguda dels florins catalans.

DESCRIPCIÓ DEL NOU FLORI

Tenim la satisfacció de poder donar a conèixer un nou tipus de florí no pas menys important que l'abans comentat d'Enric de Castella i que té una considerable transcendència històrica. Es tracta d'una peça a nom d'un REX MAIORICA i era fins avui completament desconegut.

La peça aparegué al mercat numismàtic i en desconeixem l'origen exacte. Només sabem que un numismàtic austríac la va adquirir en una subhasta, segons sembla del seu país, en la qual la peça apareixia classificada com de Bohèmia. Vist l'error i el probable interès de la peça, la trameté al nostre país, on passà sens pena ni glòria per una altra subhasta pública, ara classificat com a florí de l'Interregne. Mercès a l'amabilitat d'un comerciant de Madrid ens fou possible de fotografiar l'exemplar i estudiar-ne amb deteniment les característiques.

La seva descripció completa és com segueix:

Florí d'or.

Anvers: + REX MA — IORICA

Llir

Revers: S. IOHA — NNES B (creu patada sobre pal curt)

S. Joan, dret, de front

p: 3,49 grams

Ø: 19 mm.

Llei: or fi

Inèdit

La factura és excellent i l'exemplar és rodó, sense cap rastre del retallat que, tan sovint, afecta aquestes peces. Cal assenyalar que la moneda no porta cap indicació del nom del rei.

CRONOLOGIA

Es tracta, evidentment, d'un florí mallorquí, però cal en primer lloc determinar si correspon a un dels reis privatis de Mallorca o bé a algun rei català posterior.

Sembla clar que ha d'ésser d'algun dels reis privatis perquè sinó resulta difícil d'explicar l'absència a la llegenda de la titulació de REX ARAGO que trobem en gairebé tots els florins catalans, tant si són encunyats a Perpinyà com a Barcelona, Mallorca o València. La titulació mallorquina no és mai, d'altra banda, la preeminent. Vegem, per exemple la titulació dels reis a la sigillografia, com a exemple mes proper a la numismàtica.³⁴

34. Seguim l'obra de F. DE SEGARRA, *Sigillografia Catalana*. Barcelona, 1922. Els nùms. indicats entre parèntesi es refereixen als dels segells publicats a aquesta obra.

Jaume I i Alfons II es titulen en els seus segells reis d'Aragó, de Mallorca i de València (S-28 i 36). Jaume II rei d'Aragó, Sicília, Mallorca i València (S-39). Pere III, Joan I i Martí I reis d'Aragó, València, Mallorca, Sardenya i Còrsega (S-58, 70 i 76). Ferran I rei d'Aragó, Sicília, València, Mallorca, Sardenya i Còrsega (S-80), igualment com Alfons IV (S-83, 85 i 86), el qual a final del regnat avantposa encara les titulacions reials nominals de Jerusalem i Hongría (S-87). Joan II avantposa a la titulació mallorquina les d'Aragó, Navarra, Sicília i València (S-102 i 103). En els segells de Ferran II, molts altres títols van ocupant encara els llocs preeminents: Castella, Lleó, Sicília, Toledo, València i Galícia (S-109).

No tindria doncs sentit que qualsevol dels reis de la branca troncal de la Corona Catalano-Aragonesa es titulés en un florí únicament rei de Mallorca. Recordem que el florí es batia a tots els regnes amb llegendes uniformes de REX ARAGO i el nom del rei, essent per tant moneda comú de tots els països de la Corona i no pas privativa de cada un d'ells. Només les marques d'emissió o de taller ens permeten d'identificar el lloc de l'emissió.

Un altre argument important és la llei. Com és sabut el florí batut pels reis catalans fou inicialment d'una llei de 23 quirats $\frac{3}{4}$, és a dir, d'or fi, com els florins que es feien a Florència, que eren el model imitat. Després d'un breu període de caigudes progressives de llei, el florí català s'estabilitzà a partir del 1365, a una llei de 18 quirats i així es mantingué fins als temps de Ferran II. Escapen només a aquesta uniformitat l'emissió de florins d'alta llei de Joan I (però llavors de pes més baix) i les possibles emissions de 16 quirats de Joan II durant la guerra dels Remences i potser alguna d'escadussera d'aquesta darrera llei, en temps de Pere III.

El nostre florí presenta un pes de 3,49 grams, ben semblant al dels florins de Florència i superior al de la immensa majoria dels exemplars encunyats a partir de Pere el Cerimoniós. D'altra banda la seva llei, comprovada per densitat específica és de gairebé or pur. Es tracta doncs d'or fi.

Tampoc la marca, bé que acostada a la barcelonina de Joan I no pot pas identificar-s'hi ja que aquesta té un pal molt més llarg, i el sant el prem amb la mà dreta. No el podem assimilar doncs a cap de les marques conegudes en els altres florins catalans.

Amb aquestes dades la conclusió que s'imposa és que el florí que presentem ha d'ésser d'algun dels reis de Mallorca de la branca privativa. La creu sobre pal lliga bé amb el «salutífero crucis signo» que per disposició del creador de les monedes mallorquines, Jaume II de Mallorca, havia presidit el revers de totes les seves monedes.

Ara bé, si el florí és d'un rei privatiu de Mallorca, resulta ésser anterior als florins de Pere III i per tant seria el primer dels encunyats en els països de la Corona Catalano-Aragonesa.

Aquesta conclusió trenca ja, però, una de les bases que semblaven més incommovibles de la numismàtica catalana: que Pere III havia estat l'introduïdor del florí d'or.

ATRIBUCIÓ A JAUME III DE MALLORCA

Rebutjada l'atribució a qualsevol dels reis de la branca catalana troncal, aviat, d'entre els tres sobirans mallorquins ens haurem de decantar per Jaume III.

La cronologia del florí com a tipus monetari no desdiiu pas que pogués pertànyer a cap dels tres reis de Mallorca, Jaume II (1276-1311), Sanç (1311-1324), o Jaume III (1324-1343). El florí florentí havia estat creat l'any 1252 i l'any 1285 la seva circulació devia ésser prou important a Catalunya ja que Pere el Gran, un mes després d'haver innovat el croat de plata, fixà la seva equivalència amb diferents monedes corrents, essent una d'elles el florí, al costat de les monedes àrabs, les dobles castellanès i els agostars sicilians.³⁵ La cronologia de l'aparició i difusió del florí no ens porta, doncs, a haver de descartar cap dels reis mallorquins com a possible introductor.

No sembla, però, avinent que aquest fos Jaume II. Efectivament, aquest rei tingué uns inicis de regnat molt turbulents i no fou fins l'any 1300, un cop recuperat el seu regne amb total integritat (amb l'afegit complementari d'una Menorca ara en ple domini³⁶) quan pren iniciatives monetàries. Les monedes creades per Jaume II no segueixen pas, però, models italians sinó que s'adapten als patrons del gros tornès de plata i de l'escut d'or francesos, per bé que amb tipologia pròpia. Aquestes amonedacions foren el ral de plata i el ral d'or mallorquí, complementats amb els doblers, diners i malles de billó.³⁷

La pervivència d'aquest grup d'amonedacions en temps de Sanç ens inclinen a descartar també aquest sobirà.

Ens resta Jaume III. Campaner li atribuï, únicament, doblers i diners de billó i encara sens total seguretat. Efectivament, malgrat que en una troballa feta a Sóller no hi aparegueren aquestes peces de billó i sí tota la varietat de tipus de Jaume II, res impediria, com admet el propi Campaner, que les peces que finalment es decanta a donar a Jaume III corresponguessin a les darreres emissions de Jaume II, no havent aparegut a la troballa cap moneda de Sanç. Recordem d'altra banda que el bust que trobem en els diners atribuïts a Jaume III hi és també en els doblers de Sanç i que les roses acantonant l'efígie, si bé les trobarem en el billó de Pere III, també apareixen en la major part de les monedes de plata de Jaume II. Les encunyacions mallorquines de billó de Jaume II, bé que possibles, no són pas completament segures.

35. J. BOTET i SISÓ. *Les monedes catalanes*. Vol. II, Barcelona, 1909, p. 71.

36. Menorca havia estat conquerida per Alfons el Franc en el període en què aquest rei havia obtingut el domini sobre les illes.

37. Vegeu A. CAMPANER, *Numismàtica Balear*, op. cit. El sistema monetari creat per Jaume II és molt semblant al francès iniciat per Lluís IX: ral d'or i ral de plata a la mateixa talla i alt aliatge. La talla, de 60 el marc, era la mateixa que havia aplicat Jaume I al gros de Montpeller, imitació del gros de Lluís IX. La talla, era, però, un xic més alta (60 contra els 58 inicials del rei francès) i les lleis quelcom més baixes també: 11 diners la plata contra els 11 diners i mig del francès, 23 quirats la plata contra els 23 i ³/₄ u or fi dels francesos. És probable, però que l'any 1300 Jaume II s'adaptés als pesos realment emprats llavors a França, que degueren baixar respecte als de S. Lluís, implantats el 1266 i després del desgavell dels primers anys de Felip IV el Bell. Pel que fa als tipus, el ral mallorquí té l'originalitat de la creu patriarcal als rals d'or i llatina a la plata i billó al revers, però l'anvers del ral d'or és pràcticament idèntic que el de la «masse d'or» batuda per Felip IV de França des de 1295. Vid A. ENGEL i R. SERRURE, *Traité de Numismatique du Moyen Age*. Reedició Forni, 1977, pp. 948-952.

Si bé la numismàtica de Jaume III arrisca d'empobrir-se per la banda mallorquina, ha estat en canvi, després de Campaner, ampliada en altres direccions. Efectivament, recordem que Lord Grantley atribuï a aquest sobirà uns diners tornesos del principat d'Acaia amb llegendes IACOBUS MORICA o bé IACOBUS MORCA i que la hipòtesi té prou versemblança pel fet que Jaume III va exercir actes de sobirania damunt d'aquest principat grec, que el seu pare havia conquerit i perdut.³⁸ Fa pocs anys, G. Saves i L. Villaronga donaren a conèixer un gros tornès de plata, del tot igual als francesos, però amb llegenda TVRONVS MAIORICA.³⁹ En estudiar aquesta peça, nosaltres l'atribuïrem també a Jaume III de Mallorca.⁴⁰ Ens basàvem en l'anàlisi del conjunt de la troballa d'on procedia, en la paleografia, en el context històric (emissions imitatives paral·leles a Castellbó i Navarra) i en l'autorització, citada per Miret i Sans que Felip de Valois havia concedit a Jaume III de Mallorca per a imitar les seves monedes.⁴¹

Les monedes d'or i plata d'imitació francesa així com el gros tornès i el nostre florí correspondrien doncs a les emissions fetes a Perpinyà, en certa manera al marge dels batiments mallorquins (si és que existiren) y probablement amb la intenció de proveir les arques de Jaume III de cara als seus programes bellicosos.

Recordem que aquest rei s'esforça a establir vers el 1340 una coalició amb el rei d'Anglaterra i el seu cunyat Pere III de Catalunya-Aragó per a pressionar de grat o per la força de les armes el rei de França a fi de recuperar la plena sobirania damunt del senyoriu de Montpeller.⁴²

El dia 1 d'octubre del 1341 els consellers barcelonins denuncien a Pere III que Jaume III de Mallorca encunya i fa córrer a Perpinyà «anyels d'or e florins d'or e encara malles d'argent».⁴³

Els barcelonins, interessats igualment com el rei en la reintegració del reialme mallorquí⁴⁴ li havien proporcionat una excusa legal excel·lent per a poder iniciar un procés contra Jaume III.

Perquè és evident que aquesta encunyació era del tot illegal. L'acord de repartiment dels regnes fet en vida de Jaume I l'any 1268 no posava pràcticament condicions al regne de Mallorca ni preveia cap preeminència de la branca troncal respecte a la mallorquina. L'única condició limitativa per al rei de Mallorca era precisament que als comtats del Rosselló i la Cerdanya, Conflent, Vallespir i a la població de Cotlliure havia de tenir-hi curs la mo-

38. Lord Grantley, «Some later coins of the Crusaders». *Numismatic Chronicle* 1923, pp. 47-55 i Pl. IV. Vegeu també les peces a Crus-318.

39. G. SAVES, L. VILLARONGA. «Gros tournois inédit de Jaume, Roi de Majorque.» *Gaceta Numismática* 16. Barcelona, 1970, pp. 34-39.

40. M. CRUSAFONT. «Monedes catalanes del Languedoc i Provença.» *I Simposi Numismàtic de Barcelona*. Barcelona, 1979, vol. II, pp. 258-259: «El gros de llegenda TVRONVS Maiorica.»

41. J. MIRET I SANS. *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbo*. Barcelona, 1900, p. 262. Malauradament l'autor no cita la font d'aquesta informació.

42. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La trágica història dels Reis de Mallorca*. Barcelona, 1960, pp. 195 i ss.

43. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes...* op. cit., vol. II, p. 140.

44. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. II, p. 128: «En contra de la separació de Mallorca una junta de síndics municipals catalans aconsellà Pere de restablir la unitat.»

neda de tern barcelonesa segons usatges d'aquestes ciutats i les Constitucions de Catalunya.⁴⁵

Aquesta condició havia estat reiterada en el pacte de vassallatge que Pere el Gran imposà al seu germà Jaume II de Mallorca l'any 1279 i apareix sempre en els documents de renovació de vassallatge fets amb posterioritat en els següents termes: «Et quod in praedictis terris Rossilionis, Ceritanie, Confluentis, Vallespiri et de Cauquolibero currat moneta Barchinona, et non alia. Retinebus tamen nobis et succesóribus nostris, quod possimous cudere, vel cudi facere absque contradictione, et impedimento vestro, et vestrorum in Regno Majoricae et insulis eidem adjacentibus monetam, et monetas de novo».⁴⁶ El mateix Jaume III havia signat renovacions de vassallatge els anys 1328 davant Alfons el Benigne i el 1339 davant el propi Pere III.

Pere III es trobava en dificultats davant les peticions reiterades d'ajut contra el rei francès que li feia Jaume III i que no podia pas desatendre, precisament pel lligam del vassallatge. Però ell no tenia cap interès a embolicar-se en una perillosa guerra contra Felip de Valois per a consolidar el trontollant domini montpellerí d'un rei de Mallorca a qui desitjava sobretot de desposseir del seus dominis. La mateixa crònica de Pere III ens mostra com el rei arriba a inventar (diu) l'estratagema de convocar Corts en dates anteriors a la fixada perquè Pere III hagués de comparèixer a Perpinyà per a prestar ajut a Jaume III. Si Jaume no compareixia a Corts, com era previsible a la vista dels problemes derivats del seu enfrontament amb el rei francès, Pere III, al seu torn, quedaria deslliurat de la seva obligació d'ajut a Jaume III,⁴⁷ ja que aquest, com a vasall, tenia el deure de presentar-se a Corts si hi era requerit.

En aquestes estratagemes es trobava doncs Pere III quan Jaume III, amb la seva imprudent i fraudulenta emissió monetària de Perpinyà li fornía un argument oportuníssim per a canviar la seva actitud evasiva amb una altra de clara hostilitat.

Aquesta encunyació perpinyanesa de plata i or ha estat posada en dubte per Lecoy de Marche⁴⁸ atenent que apareix documentada només en els papers dels acusadors del mallorquí i que les monedes conegudes en el seu temps, de Jaume III, eren només les de billó mallorquines abans esmentades. És evident que l'aparició del gros de plata i ara del florí d'or donen versemblança a la realitat de l'encunyació, però hi ha encara altres dades que semblen prou demostratives:

1. La concordança de dades entre fonts diferents: 1 d'octubre de 1341, document de denúncia dels consellers barcelonins.⁴⁹ 31 de desembre, primera carta irada de Pere III instant Jaume III a presentar-se a

45. MARTÍNEZ FERRANDO. *La tràgica...* op. cit., pp. 16-17.

46. «Proceso del Rey de Mallorca». *Memorial Histórico Español*. Tomo III, Madrid, 1852, pp. 167-408. Vid. p. 171. Per a les infeudacions de Jaume III vid. pp. 214-216.

47. *Les quatre grans Cròniques*. Barcelona, 1971. Crònica de Pere III, p. 1.041.

48. Comentat per Martínez Ferrando. *La tràgica...* op. cit., p. 227, referint-se a l'obra d'A. Lecoy de la Marche, *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque*, París, 1892.

49. Citada abans, la font és un document de l'A.C.A., avui perdut.

Barcelona per a parlar d'afers «molt importants».⁵⁰ 5 de febrer de 1342, tramesa de Pere III a Perpinyà del seu oficial Pere de Cardonets amb el notari Jaume Camps per a verificar l'encunyació. Aquests tornaren amb mostres de «angelots, dobles i òbols i malla d'argent», (la darrera moneda, amb gran semblança amb la barcelonina) obtingudes a la casa d'un canviador de Perpinyà i localitzarem a més el lloc de la monederia.⁵¹ La crònica de Pere III diu també que el fet de les emissions de Jaume III a Perpinyà li havia estat «a nos denunciat».⁵² Immediatament s'inicià el procés i els preparatius de guerra per part de Pere III.

2. El mes de febrer de l'any 1352, tres anys després de la mort de Jaume III, Pere III mana que li portin de Perpinyà una mostra de cada un dels encunyats amb què s'havia batut «la moneda del rei de França feta a Perpinyà».⁵³ Aquests encunyats no sembla que puguin ésser altres que els utilitzats per Jaume III ja que d'una banda no sembla lògic que Pere demani que li enviïn encunyats de les seves pròpies emissions i de l'altra totes les imitacions de moneda francesa fetes per Pere III ens són documentades amb posterioritat a aquesta data. L'única imitació anterior és la d'escuts d'or,, que han de dur, però el nom del rei català. Ja hem assenyalat que és molt probable que tals escuts siguin en realitat rals d'or de tipus mallorquí amb la marca P i l'escudet.⁵⁴ La petició de Pere III, un cop mort Jaume III, que li trameixin els encunyats d'aquest dóna doncs també fe de la realitat de les emissions.

El florí que comentem correspondria a l'emissió documentada el 1341, cinc anys abans, doncs, del document de «creació» del florí per Pere III, que fou donat a Poblet el dia 7 d'agost del 1346.⁵⁵

Pere III, evidentment fascinat per la personalitat brillant, agosarada i imaginativa de Jaume III l'imitaria batent florins, com li havia imitat també les «Lleis Palatines» convertides en «Ordinacions de la Casa Reial d'Aragó».⁵⁶

La continuïtat entre les emissions de Jaume i les de Pere i el fet de la imitació venen justificades també per l'absència de nom de rei en els primers florins de Pere III. No fou fins al 1349 que Pere III manà que en els florins hi fos posada «per no haver-se disposat abans» la lletra P indicativa del seu nom. Els primers florins portaran doncs llegenda ARAGO REX, en continuïtat amb el REX MAIORICA del florí que presentem. Després del 1349 apareixerà la llegenda usual de ARAGO REX P o bé P REX ARAGO.⁵⁷ Assenyaem encara la similitud entre el florí mallorquí i el de Pere III de marca espasa, que sabem que pertany a les primeres emissions perpinyaneses. No tindria res

50. MARTÍNEZ FERRANDO, *La trà...* op., cit., p. 203.

51. *Ibid.*, p. 205.

52. *Les quatre...*, op. cit., p. 1.042.

53. J. BOTET, *Les monedes...*, op. cit., vol. II, p. 141.

54. *Numismàtica de la Corona...*, op. cit. p. 85. Ja CAMPANER havia assenyalat Perpinyà com a possible seca per als rals amb marca P.

55. J. BOTET, *Les monedes...*, op. cit., vol. II, p. 122.

56. F. FERRANDO, *La tràgica...*, op. cit., p. 192.

57. J. BOTET, *ibid.*, p. 123.

d'estrany que Pere III, de la mateixa manera que havia pres al seu servei el joglar i el perruquer del disortat Jaume III, s'hagués interessat també per l'obridor d'encuny que havia gravat tan bells florins.⁵⁸

TRASCENDÈNCIA HISTÒRICA DE L'EMISSIÓ DE JAUME III

El precedent de Jaume III de Mallorca en l'emissió de florins d'or té molta més importància que la d'avançar en quatre anys l'inici de l'encunyació del florí a Perpinyà. És molt probable que la iniciativa del mallorquí servís de catalitzador de la decisió de Pere III no tan solament de batre florins sinó també d'imitar i contrafer la moneda dels reis francesos i castellans.

Jaume III havia pres dues iniciatives importants: d'una banda prenia com a models dels seus tipus monetaris el gros tornès i el florí, dues de les divises en plata i or més apreciades a l'Europa del moment. Cercava així de valorar al màxim en el mercat les seves emissions. Complementàriament copiava moneda forastera, ben probablement introduint rebaix de llei, amb la qual cosa s'assegurava importants beneficis.

La iniciativa de Jaume III serviria doncs per a posar un punt de partida a les emissions regulars d'or de la Corona Catalano-Aragonesa. Difícil resulta avui d'endevinar quan s'hauria retardat encara la seva encunyació sens el seu precedent. Recordem que altres emissions esporàdiques (pirral d'or de Sicília de Pere el Gran, rals mallorquins de Jaume II i Sanç) no semblen haver superat l'estadi de provatures o d'ostentació a la vista de la migradíssima evidència actual. L'encert de Jaume III fou d'escollir per patró una moneda comercial, universalment apreciada en el món mediterrani. Pere III trobaria a Perpinyà una bona iniciativa en marxa i un lloc idoni per a donar-li continuïtat: recordem com n'era de difícil que els estaments catalans autoritzessin qualsevol innovació monetària i com hagué de lluitar Pere el Gran per a arribar a fer acceptar el croat. L'èxit ulterior del florí demostra que responia a una necessitat, però l'oportunitat del punt de partida pot haver pesat de forma important en la bona direcció dels afers, en uns moments que han estat assenyalats com de crisi.⁵⁹

En un altre aspecte la falsificació de moneda forastera fou un camí també imitat per Pere III. Recordem que tota la documentació sobre falsificació de moneda exterior és posterior a la recepció dels encuny del rei de França emprats per Jaume III. Si fins llavors Pere III havia portat una política monetària tradicional i dins els límits de la legalitat, ara es llençaria frenèticament a la falsificació, creant monederies que encunyarien tipus castellans i francesos contínuament a Saragossa, València i Perpinyà.⁶⁰ Ens consta que l'emissió

58. M. Ferrando, *ibid.*, p. 244.

59. R. d'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Barcelona, 1972. El caràcter irreversible d'aquesta crisi ha estat posada en entredit en treballs posteriors. Vid. p. exemple M. del Treppo, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona Catalano-Aragonesa*. Barcelona, 1976.

60. Tenim constància del funcionament de la monederia valenciana entre 1366 i 1373, de la barcelonina a partir de 1367 i de la saragossana entre 1367 i 1370 i de la perpinyanesa entre 1352 i 1354. J. BOTET, *Les monedes...*, op. cit. vol. II, pp. 138-148. Recordem també

de moneda castellana li rendia beneficis de l'ordre del 30 %. Resulta difícil avaluar la transcendència econòmica d'aquestes encunyacions però no semblen pas a menystenir. Es probable que Pere III refés les seves sempre eixutes arques amb aquesta pràctica fraudulenta i que això li permetés la consecució positiva de molts programes futurs.

Com veiem, doncs, la transcendència de les iniciatives de Jaume III de Mallorca, represes per Pere III tenen un abast històric molt més ampli que una senzilla qüestió de prioritat.

Ens cal finalment destacar un aspecte històric corprenedor. Jaume II de Mallorca, sempre temerós de l'agressiva política de Pere el Gran s'havia vist abocat a una aliança amb el comte de Foix (amb qui tenia lligams familiars) i amb el rei de França. Això havia de conduir a durs enfrontaments amb Pere el Gran i Alfons el Franc, fins arribar a perdre el domini de les illes. Malgrat la política més conciliadora de Jaume II de Catalunya-Aragó que retornaria les illes (en feu però) a Jaume de Mallorca i malgrat encara l'ajut de Sanç en l'empresa sarda, l'actitud dels dos primers reis privatius de Mallorca fou d'una natural defensiva enfront de l'afany possessiu de la branca central.

Ferran de Mallorca, en canvi, tercer fill de Jaume II de Mallorca, que no estava pas destinat a regnar, es decantà tot seguit a favor dels amplis programes catalans de domini mediterrani, en pugna amb la monarquia francesa. Acceptà de capitanejar una sublevació pro-catalana i autonomista al Lluenguadoç, agosarada iniciativa que li valdrà un duríssim enfrontament amb el seu pare.⁶¹ Participà en nombroses campanyes, tan catalanes com de Frederic III de Sicília i s'apartà aviat dels programes del rei angeví de Nàpols, maridat amb la seva germana Sança.

Jaume III de Mallorca sembla voler conduir pel mateix camí que el seu pare la seva política internacional. Ardit i delerós de gestes, es llença contra el rei francès donant per descomptat que obtindrà l'ajut de Pere III. Aviat, però, els condicionants propis del regne mallorquí l'obligaran a mudar radicalment aquesta direcció i a enfrontar-se fins a una lluita desesperada contra aquell amb qui tant esperava col·laborar. Jaume III toparà amb l'oposició de l'oligarquia comercial, tant a Catalunya com a Mallorca, contrària a la perpetuació del regne privatiu,⁶² més encara si aquest genera conflictes poc avinents per als seus afers. L'aliança amb el rei francès acabarà essent l'única sortida que se li presentarà per a poder intentar la conservació del seu reialme. Així un probable campió de la causa catalana es veurà convertit, malgrat ell,

l'interessant document on s'explica la conversió de moneda castellana d'or, de baix for en florins florentins, que tenen el màxim apreci al mercat: R. CONDE, «Valor intrínseco y valor en curso en la moneda medieval: conversiones de doblas castellanas en florines de Florencia en 1376». *Acta Numismática* 11. Barcelona, 1971, pp. 165-82. Els guanys en la moneda castellana es poden deduir del document publicat per J. BOTET, doc. XXXVII, *Les monedes...*, op. cit., vol. III, p. 349.

61. MARTÍNEZ FERRANDO, *La trágica...*, op. cit., p. 140.

62. La major part dels historiadors han ressaltat el poc recolzament que trobà Jaume III a les illes. La *Historia de Mallorca* publicat per Editorial Moll, (Mallorca, 1982) obra d'un col·lectiu d'autors ho planteja així: «Els nombrosos catalans que hi havia a Mallorca i un bon nombre de mercaders estaven de part del rei català, però l'Illa, el poble, es disposava a fer front a l'enemic.» P. 194. Essent favorables a Pere «els catalans» hom es pregunta si li serien contraris els jueus i els moros, ja que a l'època medieval l'apel·latiu català s'aplica indistintament als del Principat, València i Mallorca. La nació catalana, pel que es veu, encara haurà de patir molt dels qui s'equivoquen d'enemic.

en aferrissat enemic. Davant d'aquest fet podríem aplicar també l'amarga reflexió que es fa Casula tot recordant el llarg enfrontament sardo-català:

«Come a dire che, in ultima analisi, se oggi la Catalogna e la Sardegna non sono niente più che due semplice regioni appartenenti a due Nazioni da molti ancora sentite come estranee per origini, lingua e cultura è perché i due Paesi, nel Medioevo, si combatterono e si uccisero reciprocamente.»⁶³

EL FLORÍ CATALÀ

Com és sabut el florí català fou conegut com a «florí d'or d'Aragó». Tots els autors admeten que aquesta denominació no fa pas referència al lloc d'emissió ja que l'encunyació a l'Aragó fou purament anecdòtica, car durà només tres anys, essent després radicalment rebutjada pels estaments aragonesos. A Barcelona, Perpinyà, Mallorca i València es va encunyar, en canvi, al llarg de més de cent anys. El florí, moneda de curs general a la Corona Catalano-Aragonesa fou doncs una moneda essencialment catalana, havent estat batuda en terres llavors indiscutiblement reconegudes com catalanes.

Cal desterrar però l'afirmació que fou Pere III el Cerimoniós el seu introductor. Aquest fou, en realitat, Jaume III de Mallorca.

Per aquest primer florí, amb el REX MAIORICA campejant a l'anvers, ningú no ens en podrà discutir, doncs, quant menys, l'aclaridora denominació de «florí català».

ADDENDA

Ja en curs avançat de proves l'article precedent, vàrem rebre el vol. XXVI de la *Revue Numismatique*, amb un article de Marc Bompaire titulat «Identification et lecture des monnaies au XIV siècle» (pp. 193-207). Bé que el propòsit fonamental de l'autor és d'escatir quin era el grau de coneixement de les monedes coetànies al s. XIV i com distingien bo i fals dins un conjunt monetari que rarament arribaven a llegir, l'interès per a nosaltres de l'estudi resideix en un aspecte gairebé marginal. L'autor treu com a exemple per a les seves reflexions un seguit de documents referents a l'enquesta feta per Pere III Cerimoniós sobre les monedes que Jaume III de Mallorca havia fet fer a Perpinyà. Aquesta enquesta havia estat ja utilitzada per Lecoy de la Marche, el panegirista dels reis de Mallorca, esforços aliats de França. Certament, el valor de l'enquesta havia estat posada en dubte pel propi Lecoy com a tendenciosa i precisament nosaltres ja hem indicat que l'aparició del gros de plata i ara del florí mallorquí li retornen una bona credibilitat. Certament nosaltres ignoràvem el detall d'aquests documents i ens havíem servit de les referències de J. Martínez Ferrando i

63. F. C. CASULA, «Profilo storico della Sardegna catalano-aragonesa.» *Medioevo* 7 Cagliari, 1982, pp. 9-130. Vid, p. 90.

altres fonts menors, totes però concordants, com hem vist, per a poder atribuir a Jaume III les monedes comentades. Un cop llegits els textos de les enquestes, aquesta certitud es torna evidència i és per tant amb gran goig que hem pogut comprovar com totes les nostres hipòtesis eren certes. L'enquesta ens dona una descripció exacta del gros de plata de Jaume III i menciona, més ampliament que a la font per nosaltres emprada, el florí d'or d'aquest mateix rei. El document més explícit diu que els florins porten marca d'estrella, ben apropiada a la creueta sobre pal curt que hi podem observar. Certament aquestes petites imprecisions, aparellades amb el fet que fins ara *cap de les monedes* porta el nom del rei mallorquí sinó tan solament la titulació REX MAIORICAR ens evidencien que l'enquesta fou bàsicament certa, però amb vernissos tendenciosos. No tenim ara temps ni espai per anar a fons sobre la qüestió, però ràpidament constantem que alguns dels noms que apareixen a l'enquesta, persones vinculades a la seca de Perpinyà o argenters de la vila tenen després càrrecs dins l'aparell de fabricació monetària de Pere III, és a dir, que els seus serveis varen ésser apreciats i premiats. Així el testimoni A. Lamella, argenter de Perpinyà, el retrobem com a mestre de la seca per a la fabricació dels florins de Pere III l'any 1346, cas que es dona també per a J. Ermengol. Si el B. Ermengol és en realitat un Ramon Ermengol, seria un dels inspectors del 1345 i pel que fa a l'argenter J. Baster, ja sabem que fou el que més endavant fabricà els segells del rei i probablement el que va obrir els encunyats dels rals d'or de Pere III.

No cal dir que el tema mereix una anàlisi profunda i que amb gran interès hi tornarem amb detall, però ens plau constatar que la cronologia a què arriba Bompaire és 1341-42 i que nosaltres tot aprofitant els retalls d'informació dispersos havíem precisament arribat a la conclusió que la data més probable era el 1341.

Certament aquesta documentació fins ara no emprada sistemàticament per Botet ni per cap altre numismàtic serà la base més important per a l'estudi de les emissions de Jaume III de Mallorca i la nostra visió sobre les seves encunyacions monetàries canviarà substancialment. En qualsevol cas, però, el que sí ha quedat totalment clar després d'aquesta comprovació és que el gros de plata amb TVRONVS MAIORICA i el florí amb REX MAIORICA son monedes fetes a Perpinyà per Jaume III de Mallorca.